

УДК 930.85:17.023.36

ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКІ ЦІННОСТІ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ БЕКГРАУНД: ІСТОРИЧНО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Олена Петасюк

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
історичний факультет, кафедра новітньої історії України
вул. Володимирська, 60, 01033, м. Київ, Україна*

Наукова розвідка є спробою осмислення загальних і національних цінностей людства (культурних традицій, моральних підвалин, історії як колективного досвіду, мови), що дало можливість виявлення їх взаємообумовленості та взаємодоповнюваності. В умовах глобалізації світ універсалізується на ґрунті спільних цінностей, відстоювання яких і є сенсом історії.

Ключові слова: загальнолюдські та національні цінності, діалог культур, модель світу, спільний ґрунт, мова.

Цінності людства (унікальні, загальні), на базі яких людство консолідується – це наукова проблема, що має дуже широкі обрії. Відтак на неї наводять дослідницьку оптику філософи, історики, культурологи, психологи, соціологи, мовознавці, педагоги та багато інших, вбудовуючи свої осмислення цього феномену у важливі розділи наук. Так, перші посібники з історії культури, що вийшли на початку 1990-х рр., не оминули увагою саме цю проблему, наприклад, розуміння: 1) історії людства як історії становлення загальнолюдських цінностей; 2) сукупності культур у вигляді ієрархії, перше місце в якій посідає світова культура, від якої відгалужуються певні рівні культур: від культурних епох, національних, регіональних і так до особливостей культури різних психологічних типів окремих людей (А. Бичко, 1992) [1, с. 12]. На межі ХХ – ХХІ ст., коли вимальовувалися контури епохи глобалізації (маємо на увазі такий її вимір, як ідеологія), і «висота часу» небачено піднялася, питання цінностей людського роду повною мірою актуалізувалися. На думку деяких вчених, «остаточно завершилася історія автономного існування традиційних цивілізацій і почалася реально (а не умоглядно) спільна історія всього людства, всіх країн і народів світу» [2, с. 351]. Світова історія постала в її нетрадиційних, по-новому висвітлених вимірах, на основі цивілізаційного підходу до аналізу історичного поступу людства за період 10 тис. років (Ю. Павленко, 1999) [2]. Окремий розділ посібника під загальною редакцією С. Костишевої, присвячений розкриттю понять світової та національної культури, підводить до висновку про те, що за змістом національні цінності співпадають із загальнолюдськими (2010) [3]. «Навіть поза релігійного забарвлення, в контексті сучасності <...> розуміння історії з погляду вічності (тобто того інваріантного змісту, який не минає, а залишається архетипним) не втрачає актуальності. Воно характеризує прояв так званої метаісторії, історії як подвигу збереження справжніх цінностей, а не їх зміни» (С. Кримський) [2, с. 10].

Науковими джерелами щодо осмислення коренів національного підкладу загальнолюдських цінностей та потреби спільного співіснування нам слугували праці як Д. Антоновича, Д. Чижевського, що заклали підвалини вивчення проблеми, так і пізніших її дослідників: Ф. Тенніса, К. Ясперса, Х. Ортеги-і-Гассета, Е. Тоффлера, Д. Белла, Є. Смоліча, М. Секомб та ін. Особливу наукову вартість мають праці М. Грушевського, який глибоко

і всебічно досліджував українську історію в її органічному взаємозв'язку із історією інших народів, таким чином вказуючи на «загальнолюдський» характер українського розвитку. За О. Копиленком, «українська ідея» М. Грушевського починається від першоджерел світової історії [4, с. 59, 90]. Це не тільки його «Всесвітня історія в короткому огляді», але і «Історія України-Руси» та багато інших, менших за обсягом праць.

Представленою науковою розвідкою ми маємо намір долучитися до вивчення цієї проблеми, бо феномен цінностей людства у всіх його виявах настільки багатогранний, настільки ж невичерпний. До того ж, історія загалом та історична освіта зокрема формують бекграунд глобалізації і готують кадри, які адекватно сприйматимуть трансформації і готові будуть брати в них участь. Ми звертаємо увагу саме на ціннісний аспект проблеми: «культура – це дійсність із позиції цінностей, на відміну від природи – дійсності поза цінностями» (З. Гіптерс) [5, с. 176].

Метою розгляду є дослідження: сутності, взаємопов'язаності та взаємодоповнюваності загальнолюдських і національних цінностей, загалом того сенсового фундаменту, на якому людство консолідується; визначити ті маркери, за якими людство може ідентифікувати себе як глобальну спільноту.

К. Ясперс зазначав, що від моменту «осьового часу» людство починає усвідомлювати власне буття загалом. На його погляд, мета історії концентрується у загальнолюдських цінностях – це цивілізація, гуманізація, свобода, велич людини. Якби ми не взяли інші бачення спільних цінностей, усі вони пов'язані з людиною, її світоглядом, діяльністю, тобто вони є антропоцентричними. Бо без людини відсутній сенс в історичному розвитку як такому.

Загальнолюдські цінності не існують самі по собі, поза конкретною нацією їх годі шукати. Д. Чижевський вважав: «кожна нація є тільки обмеженим і однобічним розкриттям людського ідеалу. Але лише в цих обмежених і однобічних здійсненнях загальнолюдський ідеал і є живий. Тому кожна нація якраз в своєму своєрідному оригінальному, у своїй «однобічності» і обмеженості і має вічне, загальне значення. Як живі, різноманітні людські індивідууми у суспільстві, так конкретні різноманітні нації з'єднані в людстві. Тільки через них і в них людство є можливе» [6, с. 8]. Щодо людського об'єднання, буде доречним в контексті розгляду пригадати розрізнення Ф. Теннісом спільнот і суспільства. На його погляд, спільнота – *єдність у множинності* – у своєму поступі розвивається до суспільства як *множинності у єдності*. За твердженням Л. Афанасьевої та Р. Олексенка, саме спільність уможливило специфіку, а культурні відмінності мають змістовий характер, якщо ґрунтуються на суттєвій спільності культур [7, с. 40].

Народності, які спромоглися розвинути до націй та утворення власних держав, виростили з консолідуючого їх ґрунту, що так само вимальовувався впродовж тривалого цивілізаційного розвитку. М. Грушевський звертав увагу також і на «скрити організаційну силу», що характеризувала людську скупину, маючи на увазі первісні почуття близькості і солідарності, що виростили із усвідомлення мешканцями кам'яного віку «можливого об'єднання і кооперації» [4, с. 61]. Спільноти людей зцементувалися єдиними традиціями (синхронізовані, підкорені національному ідеалу вірування, способи мислення, прагнення, норми поведінки попередніх поколінь, які поділяє і відтворює покоління нині живучих) [8, с. 53], моральними підвалинами (право, релігія), мовою, історією (практикою та теорією), культурою, що стало згодом міцними бастионами державності. Відтак не випадково саме проти них маємо наступи вже в епоху інформаційної цивілізації з боку тих, хто воліє підточити бекграунд держави.

На світанку цивілізації цінністю виступала не стільки територія, скільки людський ресурс. Потрібен був досить тривалий період, щоб фізичне прирощення людей в племені

викристалізувалося вже за Нового часу в усвідомлення їх як головної цінності держави як у матеріальному, так і у духовному сенсі, що зафіксовано у сучасних конституціях. Людина, її життя та безпека як мета розвитку – це головне гасло тих держав, які бажають забезпечити собі історичне майбутнє. «Сенс історії – реалізація людської гідності як ствердження людської суб'єктивності на основі наслідуваності історичного досвіду людей – духовних, моральних, естетичних та інтелектуальних цінностей. Боротьба за ці цінності і є реалізація історії» [9, с. 27].

Зі збільшенням кількості людей на землі, почалися їх міграції, у пізніші часи – діалоги культур у різних формах. Ось як М. Грушевський кількома мальовничими штрихами окреслює цей процес на прикладі української історії: «Оці зміни, ці колонізаційні хвилювання, флюктуації мали великий вплив на українську етніку, полишили глибокі сліди в фізіономії української народності. Вони протягом століть рядом таких пертурбацій неуханно вимішували українську людність, приводячи її до однотайніших форм» [10, с. 14]. Д. Антонович вважав: взаємне переплетення різних культурних впливів у різних народів давало різні наслідки, тому образ людської культури є багатоликим; однакові впливи по-різному сприймалися народами і зрештою давали культуру національного відмінку; цим і зумовлюється багатство загальнолюдської культури як скарбниці, до якої кожний народ вносить надбані ним культурні скарби. Не можемо оминати увагою наступне висловлювання Антоновича: «Висока культурність українського народу зумовлюється тим, що він на протязі тисячі років свого історичного життя і, мабуть, багатьох тисяч років свого життя передісторичного активно сприймав культурні впливи від безлічі тих народів, що <...> переходили через українську землю або входили в стосунки чи межували з українською територією. Активно сприймати чужі впливи <...> є необхідною передумовою культурного поступу. Тут ми розуміємо здібність народу не тільки сприймати культурні здобутки інших народів широкого світу, але й здібність сприйнятий культурний матеріал пристосувати до свого вжитку і в той спосіб дати йому <...> власне оригінальне, національне забарвлення і в той спосіб *світовий культурний чинник обернути у чинник національної культури*» (виділено – О. П.) [11, с. 22, 23]. О. Рудницька розглядає діалог культур як шлях інтеграції у світовий простір і важливе при цьому усвідомлення національного у глибинах людського життя і загальнолюдського як індивідуального та особистісного [12, с. 12].

У ході історії видозмінювалися моделі світосприйняття, тобто усвідомлення свого місця в цьому світі, ставлення до оточуючого середовища, природи та суспільства. Модель світу формує спосіб розуміння індивідом сенсу життєдіяльності, дає основний ціннісний орієнтир, уявлення про головні світові події. Знання накопичувалися у міру осмислення людьми світу. Виразом, зокрема архаїчного синкретичного світовідчуття та мислення стає міф, який до появи писемності зберігався у пам'яті людства. Спочатку виникали усні архетипні міфи та їх міфологемні складові частини (про перших богів і людей, потоп, дерево життя, матір-землю тощо). Із трансформуванням міфів у мову художніх образів, з'являється давня література у вигляді епосу [13, с. 331]. Міфологія та світові релігії стали послуговуватися писемними джерелами. Слово і число (у розумінні осмислення історичного розвитку шляхом фіксації подій, набору фактів, їх моніторингу, мистецтва, формування національних літератур з літературних мов, історичних, загалом наукових шкіл та інше) дають нам приклади інформаційної ідентифікації себе людським родом. Проте культура – не тільки історична практика, а і соціальна пам'ять людства. «У пам'яті ми зберігаємо самих себе, проте не просто як індивідів, з притаманним їм індивідуальним досвідом, а як представників роду людського» [14, с. 141].

З плином часу на історичній арені з'являються люди, які випереджають свій час, або харизматичні, пасіонарні постаті, зокрема в українців: В. Великий, Я. Мудрий, Ю. Дрогобич, П. Могила, І. Виговський, Б. Хмельницький, І. Мазепа, Г. Сковорода, П. Калнишевський, Т. Шевченко, О. Потебня, І. Пулюй, І. Нечуй-Левицький, М. Туган-Барановський, М. Лисенко, О. Шаргей, М. Грушевський, А. Кримський, В. Вернадський, О. Архипенко, К. Малевич, Р. Шухевич, С. Бандера, Л. Лук'яненко, Т. Чорновіл та багато інших. З іншого боку, неординарні особистості є продуктами своїх епох та народів. Як зазначав Ф.С. Маркос: «Жоден історик, жодна людина не може діяти абстрагувавшись від умовностей власного суспільства та доби» [15, с. 18]. «Особистість опиняється рівновеликою історії, яка без неї не існує. Людина мимоволі бере участь у живому наслідуванні поколінь, і для кожної людської істоти об'єктивна всесвітня історія одночасно виступає і особистою історією» [9, с. 27].

Сильне почуття солідарності поміж учасниками певної спільноти дає мова. О. Бауер зазначав, що жодна нація неможлива без спільної мови. На думку одного із предтеч сучасної психолінгвістики О. Потебні, мова є не відображенням світогляду, а основою його формування. Відтак людина ніколи не стала сапієнс, якби не була локвенс [16, с. 89]. Перший теоретик у галузі мовознавства Вільгельм фон Гумбольд ще у ХІХ ст. стверджував: за ступенем розвитку мов можна судити про інтелектуальний ступінь розвитку народів [17, с. 45, 46]. З мовою пов'язане і формування архетипів національної культури – тієї світової основи, на якій базується творчість будь-якого представника нації: «найбільш автентично відтворюються архетипи своєї культури у стихії рідної мови. Єдність нації — це передусім вербальна єдність» [18, с. 406]. З іншого боку, якби ми не мали мовного розмаїття, не було б у нас ще одного маркера, за яким би людство себе могло ідентифікувати як глобальну спільноту. У цьому відношенні виявляється досить оригінальним тлумачення Н. Мирнопольською біблійної оповіді про Вавилонську вежу щодо порушення Богом одномовності, аби у людей не виникло ілюзії всездозволеності й самообожнювання: це було не покарання людського роду, а відкриття перед ним іншої перспективи, а саме вибір культурного плюралізму як нового шляху людини, висунення ідеї створення нової єдності різноманіття [19, с. 190]. «Лише пізнаючи світ у його багатоманітті, ми розширюємо власні горизонти, формуємо такі здатності до ціннісного збагачення власної людської культури, які просто неможливі для нашої свідомості у світі усталених культурних стереотипів» [7, с. 45].

Важливим штрихом визначення нації є пов'язаність людей у спільність характеру на ґрунті спільності долі, вважав О. Бауер. Р. Емерсон притримується наступної думки: представникам нації властиве усвідомлення того, що вони об'єднані в одне ціле спільним володінням загальним спадком у минулому та спільною долею у майбутньому [8, с. 47, 50–51]. На наш погляд, у сучасному світі ці твердження стали надзвичайно актуальними, тільки вже відносно наявних усіх націй, бо глобальні проблеми людства загострили увагу на проблемі їх вирішення загальними зусиллями заради виживання та спільного майбутнього. За великим рахунком, культура виступає функцією людського роду в боротьбі за своє існування. Мета культурної діяльності – збереження роду, яка визначає і головну цінність – людину. Таким чином, як людина, так і людський рід виступають абсолютною культурною цінністю [1, с. 24]. Як тут не пригадати тоффлерівську попереджувальну тезу про те, що ставити великі питання відносно майбутнього – це не прояв нашої інтелектуальної допитливості, а проблема виживання.

Належність до нації дає індивіду мову, зв'язок із рідною землею, місце в історії і місце у ланцюгові поколінь, – це основа самовизначення індивідів [8, с. 51]. Саме почуття власної ідентичності глибоко вкорінені у базових цінностях (які протягом багатьох поко-

лінь розглядалися членами групи як визначення цінностей). Ф. Знанецький ж наполягає на відносності культурних цінностей. Він використовує термін «культурні універсалії» для позначення тих культурних смислів, які спільні для усіх соціально-культурних груп [20]. Натомість О. Рудницька вказує на «єдине семіотичне поле» кожної нації – це система загальновідомих для усіх її представників знакових засобів, зокрема засобів художньої символіки, що забезпечує взаєморозуміння та взаємодію членів суспільства. Відтак почуття належності до «єдиного семіотичного поля» формує не тільки самосвідомість людини, а і національну самосвідомість [12, с. 11, 12].

Суттєво те, що світова культура вища за її різновиди у тому розумінні, що вона об'єднує їх у єдине ціле, сприяє досягненню взаєморозуміння та співпраці у цьому сповненому протиріччю, проте цілісному світі. Водночас рівні культур не зводяться до засобів реалізації загальнолюдських цінностей. Кожен з них є самоцінним у власній унікальності. Ось чому світова та національна культури перебувають у відношенні не жорстокого підпорядкування, а рівноправного взаємозбагачуваного діалогу. Кожна національна культура володіє власним образом світу, і лише їх взаємодія породжує повноцінну культуру як людства, так і окремої особи [21].

Органічний синтез загальнолюдського та національного, спертий на гуманістичний ціннісний ґрунт, забезпечує цивілізаційний поступ із століття у століття. Зазнає змін суб'єкт історичного процесу – людина, її модель світосприйняття. Незмінним залишається гуманістичний ціннісний ґрунт, який пройшов перевірку часом, а отже, став істинним, вічним дороговказом допоки існуватиме людський рід.

Список використаної літератури

1. Теорія та історія світової та вітчизняної культури : Курс лекцій / А.К. Бичко та ін. Київ : Либідь, 1992. 392 с.
2. Павленко Ю.В. Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства : навчальний посібник / відп. ред. та автор вст. сл. С. Кримський. Київ : Либідь, 1999. 360 с.
3. Історія української культури : Курс лекцій / під заг. ред. С.О. Костилюєвої. Київ : ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2010. 334 с. URL: <http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/21023/1/Pidruchnyk%28Final12%29-3.pdf>.
4. Копиленко О.Л. «Українська ідея» М. Грушевського: історія і сучасність. Київ : Либідь, 1991. 184 с.
5. Гіптерс З.В. Культурологічний словник-довідник. Київ : ВД «Професіонал», 2006. 328 с.
6. Чижевський Д. Нариси історії філософії на Україні. Київ : Вид-во «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. 230 с.
7. Афанасьєва Л., Олексенко Р. Активні інтеркультурні практики як індикатор взаємодії культурних груп і спільнот поліетнічного міста. *Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка. Філософсько-політологічні студії*. 2018. Вип. 18. С. 40–47.
8. Баронин А. С. Этническая психология. Киев :Тандем, 2000. 264 с.
9. Чернокозов А. И. История мировой культуры (Краткий курс). Ростов-на-Дону : «Феникс», 1997. 480 с.
10. Грушевський М. С. Вступні замітки. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. Київ : Наук. думка, 1991. Т. 1. 1991. 736 с.
11. Українська культура: Лекції за ред. Дмитра Антоновича / упор. С.В. Ульяновська. Київ : Либідь, 1993. 592 с.
12. Рудницька О.П. Українське мистецтво у полікультурному просторі : навчальний посібник. Київ : «ЕксОб», 2000. 280 с.

13. Петасюк О. Історія в інформаційній цивілізації: європейські та національний сенси. *European vector of contemporary psychology, pedagogy and social sciences: the experience of Ukraine and the Republic of Poland : collective monograph*. Sandomierz : Izdevniecība "Baltija Publishing". 2018. Vol. 1. P. 322–346.
14. Ліпін М. Трансформація пам'яті в «інформаційному суспільстві». *Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка. Філософсько-політологічні студії*. 2018. Вип. 18. С. 136–142.
15. Вжосек В. Історія – Культура – Метафора. Постановня неklasичної історіографії; Про історичне мислення : монографія. Київ : Ніка-Центр, 2012. 296 с.
16. Селігей П.О. Мовна свідомість: структура, типологія, виховання. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. 118 с.
17. Кочерган М.П. Загальне мовознавство : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 464 с.
18. Філософія: світ людини: курс лекцій : навчальний посібник / В. Табачковський та ін. Київ : Либідь, 2003. 432 с.
19. Художня культура світу: Арабо-мусульманський культурний регіон. Африканський культурний регіон. Індійський культурний регіон. Далекосхідний культурний регіон. Латиноамериканський культурний регіон. Північноамериканський культурний регіон : навчальний посібник / за ред. Н.Є. Миропольської. Київ : Вища шк., 2003. 191 с.
20. Секомб М. Базові цінності та загальнолюдські цінності у міжкультурному просторі. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Mnf_2012_11_3.pdf.
21. Марценюк С.П. Проблеми історії й теорії світової та української культури : конспект лекцій. Київ, 1993. 124 с.

UNIVERSAL HUMAN VALUES AND NATIONAL BACKGROUND: HISTORICAL AND CULTURAL ASPECTS

Olena Petasyuk

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Historical Faculty, Department of Modern History of Ukraine
Volodymyrska str., 60, 01033, Kyiv, Ukraine*

This proposed to attention of readers article is an attempt to comprehend the common values of the human race and national values, which made it possible to identify their interdependence and complementarity. Human values are not abstract, they don't exist by themselves, but they still have a national background. Thematically, they are anthropocentric, essentially, they are humanistic (civilization, freedom, dignity, moral responsibility). According to their content, national values which are aimed at consolidating members of the community coincide with the universal human values: cultural traditions, moral foundations, history as a collective experience and language. In this way, the sense of self-identity grows in identifying oneself as a human race. In a context of globalization, the interdependence of countries is increasing, the world is universalized on the basis of socio-cultural and democratic values. The defending of these values is the realization of history.

Key words: universal and national values, dialogue of cultures, model of the world, common background, language.